

*Д. В. НЕМИШ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
М. В. САВКА, перший заступник голови Івано-Франківської
обласної державної адміністрації
І. Ф. БАЛАНЮК, доктор економічних наук, професор
Д. І. ШЕЛЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
С. І. ІВАНІВ, аспірант¹*

СТАТУС ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ТРАНСФОРМАЦІЇ В СІМЕЙНІ ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА

Мета статті – розкрити та проаналізувати становище особистих селянських господарств у сучасних умовах господарювання. Обґрунтувати найважливіші напрями повноцінного включення особистих селянських господарств, які є виробниками товарної сільськогосподарської продукції, до системи ринкового функціонування аграрного сектору.

Методика дослідження. За методологічну основу дослідження взято системний метод пізнання процесів розвитку особистих селянських господарств, опрацювання особливостей їх трансформації та інтеграції в сімейні фермерські господарства. Запропонована послідовність методичних прийомів передбачає застосування абстрактно-логічного методу при визначенні сутності статусу особистих селянських господарств, графічного – для отримання синтезованого уявлення щодо об'єкта дослідження, виявлення його складових, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, вибіркового обстеження особистих господарств Коломийського району та узагальнення – для формулювання висновків щодо об'єкта дослідження.

Результати дослідження. Розглянуто соціально-економічні передумови становлення особистих селянських господарств як суб'єктів підприємницької діяльності. Виділено основні стримуючі чинники їхнього розвитку як повноцінної складової аграрного сектору. Показано приклад диференціації особистих селянських господарств за рівнем доходу від продажу сільськогосподарської продукції. Наведено основні напрями, інституційні передумови та можливості трансформації особистих селянських господарств у

¹ Науковий керівник: Шеленко Д. І. – кандидат економічних наук, доцент.

підприємницькі структури. Досліджено проблеми зайнятості та доходів сільського населення в особистих селянських господарствах Івано-Франківської області. Проаналізовано структуру виробництва основних видів продукції в господарствах населення і структуру грошових і негрошових доходів сільських домогосподарств.

Елементи наукової новизни. Поглиблено обґрунтування залежності доходів від ведення особистого селянського господарства стосовно таких факторів: соціальних – наявності працездатних членів господарства, кількості членів родини, віку власників, соціального стану, ступеня прояву господарської активності; економічних – напряму виробничої діяльності, розміру землекористування, урожайності, продуктивності худоби, наявності в господарстві власної техніки та необхідних засобів виробництва, можливості реалізації надлишків виробленої продукції тощо.

Практична значущість. Розроблено пропозиції щодо напрямів трансформації особистих селянських господарств у структури підприємницького типу. Наведено, що найбільше можливостей трансформуватися у підприємницькі структури мають особисті селянські господарства товарного спрямування. Рис.: 3. Бібліогр.: 15.

Ключові слова: особисті селянські господарства, особисті селянські господарства товарного спрямування, трансформація особистих селянських господарств, сімейні фермерські господарства, доходи домогосподарств, сільськогосподарська продукція.

Неміш Дмитро Васильович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник зав. відділом економіки, Прикарпатська державна сільськогосподарська станція Інституту сільського господарства Карпатського регіону (м. Івано-Франківськ, вул. Бандери, 21 А).

E-mail: dmytro.nemish@gmail.com

Савка Марія Володимирівна – перший заступник голови Івано-Франківської обласної державної адміністрації (м. Івано-Франківськ, вул. Грушевського, 21).

E-mail: savka_maria@i.ua

Баланюк Іван Федорович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту, Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57).

E-mail: ifbalaniuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8320-6383>

Шеленко Діана Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної і прикладної економіки, Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57).

E-mail: diantysya@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9214-7258>

Іванів Софія Іванівна – аспірант кафедри обліку і аудиту, Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57).

Постановка проблеми. В процесі здійснення глибоких ринкових перетворень на селі роль і місце особистих селянських господарств (ОСГ) в економіці аграрного сектору суттєво змінилися. В сучасних умовах, при обмеженому ресурсному потенціалі, вони в значній мірі забезпечують продовольчу безпеку країни, зайнятість сільського населення, знижуючи соціальну напругу в суспільстві. Вони забезпечують збереження й еволюційний розвиток сімейного типу господарювання у вітчизняному сільському господарстві, є однією з найбільших економічних підвалин сільського розвитку. При переважаючих темпах зростання в корпоративному сегменті сільського господарства, який користується значними преференціями, ОСГ разом з іншими господарствами населення продовжують виробляти половину валової продукції галузі, є місцем прикладання праці понад трьох чвертей зайнятих у ній осіб.

Найпомітнішою ознакою економічного відторгнення господарств населення є обмеженість їхнього доступу до ринкової інфраструктури, справедливих цін, засобів державного субсидування. Соціальне відторгнення характеризується практично повним виключенням осіб, які не мають іншої роботи, крім своїх селянських господарств, зі сфери трудового законодавства і соціального захисту. Інституційне відторгнення проявляється у консервуванні іміджу селянських господарств як “неперспективної” форми господарювання та в їх незадовільному нормативно-правовому, управлінському й організаційному забезпеченні.

Витіснення селянських господарств за межі реальних механізмів функціонування аграрного сектору є однією з причин незбалансованості розвитку цього сектору, деформованості його організаційної, галузевої та продуктової структур [1, с. 55]. Воно також веде до поглиблення прірви між аграрним розвитком, який дедалі більше підпорядковується інтересам великого капіталу і сільським розвитком, метою якого є зростання добробуту та по-

ліпшення якості сільських співтовариств. Забезпечення повноцінної інтеграції господарств населення у згадані вище інші сфери ринкового функціонування вітчизняного аграрного сектору є необхідною умовою формування його як цілісного, згуртованого і збалансованого за основними параметрами організму. Йдеться, насамперед, про ту частину селянських господарств, які демонструють здатність до самостійного господарювання та виробляють вагомі (як для домогосподарств) обсяги товарної сільськогосподарської продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти функціонування ОСГ, господарств населення загалом, постійно знаходяться у полі зору економістів-аграрників.

Дослідження сучасних особливостей функціонування особистих селянських господарств, формування їх правового та соціального-економічного статусу знайшло своє відображення в праці Г. В. Спаського, який доводить, що прибутковість селянського господарства залежить від зростання реалізаційних цін на сільськогосподарську продукцію [2, с. 55]. М. Й. Малік, В. М. Заяць, досліджуючи теоретичні засади трансформації особистих селянських господарств, вказують на їх диференціацію за наявністю у них складових підприємницької діяльності та набуття офіційного підприємницького статусу [3, с. 89]. При ґрунтовному висвітленні соціально-економічної природи селянських господарств, їхнього місця і ролі в сільському господарстві, проблем діяльності тощо, позиції авторів щодо шляхів та перспектив їхнього подальшого розвитку залишаються різними – від “з часом відімруть” до “займуть притаманні їм ніші на аграрних ринках”.

І. В. Свиноус виділяє такі особливості селянських господарств у структурі домогосподарств, як: збереження та відтворення сільськогосподарських земельних ділянок, ведуть безвідхідне та екологічно чисте виробництво [4, с. 54]. В. К. Збарський, М. П. Канівський при дослідженні соціально-економічного розвитку особистих селянських господарств виділяють тенденції їх розвитку [5, с. 57].

У працях вітчизняних науковців розглядаються також питання які стосуються також розвитку фермерських господарств, зокрема В. М. Власюк, О. А. Роєнко звертають увагу на доцільності розвитку земельно-орендних відносин у фермерських господарствах [6, с. 28]. Проте на їхню думку розміри орендної плати не повною мірою влаштовують власників ділянок і не всі орендарі мають можливість її збільшити. І. Ф. Томич, як пропонує переглянути резерви земельної реформи в частині оцінки нинішнього стану та нової динаміки розвитку фермерських господарств і на цій основі розробити шляхи застосування нових підходів для подальшого ефективного їх функціонування [7, с. 91].

На можливості втрати традиційних сільських систем фермерськими господарствами у порівнянні з Польським досвідом наголошують І. Козак, І. Баланюк, Д. Шеленко, С. Баланюк, А. Козак, оскільки умови господарювання для фермерів в багатьох планах є несприятливими і вони можуть надіятись тільки на власні сили [8, с. 92].

Погоджуємося із баченням проблеми інституційної формалізації сімейних фермерських господарств, яку досліджують М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк, В. А. Мамчур та вказують на важливість розробки інституційних контурів формування механізму утвердження статусу “сімейна ферма” з урахуванням зарубіжного досвіду [9, с. 75].

Спостерігається також розбіжність думок щодо державного регулювання селянських господарств – від “не втручатися” до “створювати максимально сприятливі умови для розвитку”. Водночас детальних пропозицій щодо формування таких сприятливих умов поки що недостатньо.

Мета статті – розкрити та проаналізувати становище особистих селянських господарств у сучасних умовах господарювання. Обґрунтувати найважливіші напрями повноцінного включення особистих селянських господарств, які є виробниками товарної сільськогосподарської продукції, до системи ринкового функціонування аграрного сектору.

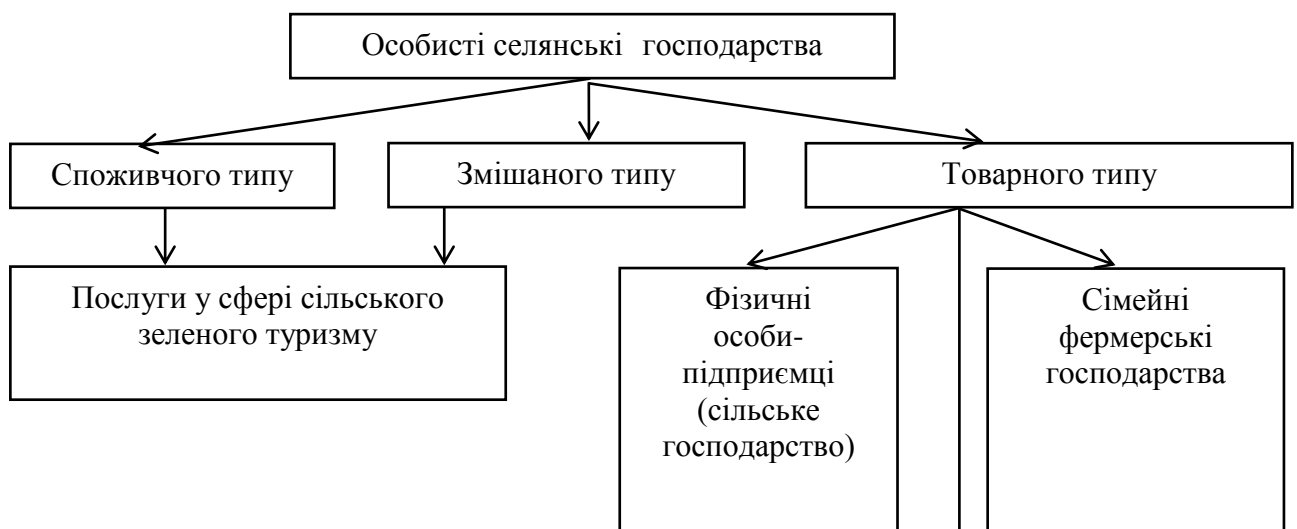
Методологія дослідження. За методологічну основу дослідження

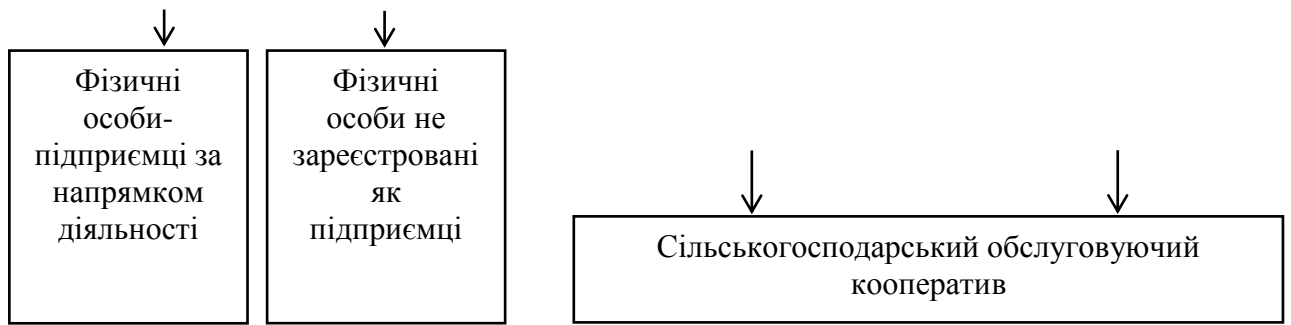
взято системний метод пізнання процесів розвитку особистих селянських господарств, опрацювання особливостей їх трансформації та інтеграції в сімейні фермерські господарства. Запропонована послідовність методичних прийомів передбачає застосування абстрактно-логічного методу при визначенні сутності статусу особистих селянських господарств та вибіркового обстеження особистих господарств Коломийського району.

Виклад основних результатів дослідження. Неоднорідність господарств населення щодо напрямів та мети господарської діяльності вимагає, на нашу думку, їхньої чіткої диференціації. У типології сімейних ферм США базовим критерієм визначення ферми є показник обсягу продажу сільськогосподарської продукції, згідно з яким фермою вважається господарство, виручка від реалізації сільськогосподарської продукції якого становить не менше одної тис. дол. на рік.

За дослідженнями І. В. Прокопи, Т. В. Беркути та М. Г. Бетлій господарства сільського населення за рівнем доходу від продажу сільськогосподарської продукції розподіляються так: споживчі – 37 %, товарні – 25 %, зі змішаним характером – 38 %. За більш уточненим викладеним методичним підходом авторів можна оцінити частку господарств товарного типу на рівні 26–27 %, частка споживчих господарств становить 47–50 %, змішаного типу – 23–27 % [10, с. 82–83].

Отже, майже половину селянських господарств можна розглядати як споживчі, понад 1/4 – як господарства товарного типу і ще близько 1/4 – як господарства змішаного типу. Напрями трансформації особистих селянських господарств у структури підприємницького типу наведено на рис. 1.

Рис. 1. Типи селянських господарств *

* Джерело: розробка авторів.

Особисті селянські господарства споживчого типу, які в міру тих чи інших причин не можуть займатися сільськогосподарською діяльністю мають можливість, наприклад, надавати послуги у сфері сільського зеленого туризму. Право особистих селянських господарств займатися сільським зеленим туризмом визначено в статті 1 Закону України “Про особисте селянське господарство” № 742 від 15.05.2003 р. [11].

Сільський зелений туризм як вид діяльності, що не відноситься до підприємницької, включає, зокрема, надання послуг з розміщення та харчування туристів. Для надання послуг із розміщення та харчування туристів власнику садиби не обов'язково реєструватися як приватному підприємцю (ст. 9 Закону України “Про туризм”) [12].

Особисті селянські господарства споживчого типу можуть зареєструватися як фізичні особи-підприємці і надавати ширше коло послуг у сфері сільського зеленого туризму, наприклад організовувати туристичний супровід тощо. Наявність бізнес-плану надає можливість власникам таких господарств одержати дотацію безробітним на започаткування власної справи у сфері сільського зеленого туризму.

Особисті селянські господарства змішаного типу також можуть надавати послуги у сфері сільського зеленого туризму паралельно із виробництвом та реалізацією сільськогосподарської продукції. Оскільки поєднати такі різні види діяльності важко, таким господарствам доцільно об'єднуватися між собою, створювати обслуговуючі кооперативи.

Найбільше можливостей трансформуватися у підприємницькі структури мають особисті селянські господарства товарного спрямування. Дослідження свідчать, що особисті селянські господарства, які намагаються збути свою продукцію, втрачають 6–10 % доходу в порівнянні з фермерськими господарствами.

Найбільш реальним кроком у підвищенні ефективності діяльності особистих селянських господарств товарного спрямування є трансформація їх фермерські господарства та реєстрація приватними підприємцями.

Проте для повного використання потенціалу товарних особистих селянських господарств, заохочення їх до надання офіційного статусу, державою необхідно створити сприятливі умови для їх нормального функціонування, основними з яких є:

- надання товарним особистим селянським господарствам та фізичним особам-підприємцям можливості одержання пільгових кредитів на три роки. Для забезпечення кращого доступу до кредитних ресурсів створити спеціальні фонди (наприклад Європейський аграрний фонд розвитку сільської місцевості, який діє у європейських країнах) [13];

- звільнення новостворених сімейних фермерських господарств від сплати всіх податків терміном на п'ять років та надання їм одноразової допомоги;

- надання законодавчої можливості функціонування товарних особистих селянських господарств зі статусом фермерських господарств як із створенням, так і без створення юридичної особи;

- ухвалення державних програм підтримки розвитку сімейних фермерських господарств та передбачити законодавче трактування поняття “сімейне фермерське господарство”, “сімейна ферма”.

В умовах реформування аграрної сфери, через різке скорочення обсягів виробництва в агроформуваннях, зниження доходів селян, створилися сприятливі (значною мірою вимушені) передумови для розвитку ОСГ. Вони виконують такі функції: виробничу, продовольчоспоживчу, соціально-

демографічну, виховну, екологічну, організаційну, рекреаційну, культурно-традиційну.

Критерії класифікації особистих селянських господарств наступні:

- чисельний склад сім'ї;
- розмір земельної ділянки та паїв;
- спеціалізація особистого селянського господарства (у рослинництві: картопля, овочі, плоди та ягоди, вирощування квітів; у тваринництві: молоко, відгодівля великої рогатої худоби, свиней, м'ясо птиці, яйця, мед);
- джерела коштів для існування сім'ї;
- орієнтація особистого господарства сільського населення на різні ринки збуту своєї продукції (повне споживання продукції, часткове споживання з реалізацією на ринку її надлишку, незначне споживання продукції з переважною її реалізацією на ринку);
- розмір сукупного доходу сім'ї.

У діяльності особистих селянських господарств виділяють три типи: багатогалузеве споживче господарство; товарно-споживче господарство, що реалізовує на ринку надлишки виробленої продукції; товарно-багатогалузеве спеціалізоване ринкове господарство.

Перший тип об'єднує, як правило, зайнятих пенсіонерів або громадян, які отримують достатньо високі доходи в сфері суспільного виробництва. Вироблена ними продукція використовується, головним чином, на власне споживання, а рівень їх товарності дуже низький, їх ще називають натуральними особистими селянськими господарствами.

Другий тип господарств характерний для сімей працівників сільськогосподарських підприємств, що мають можливість отримувати корми, насіння, послуги за низькими цінами.

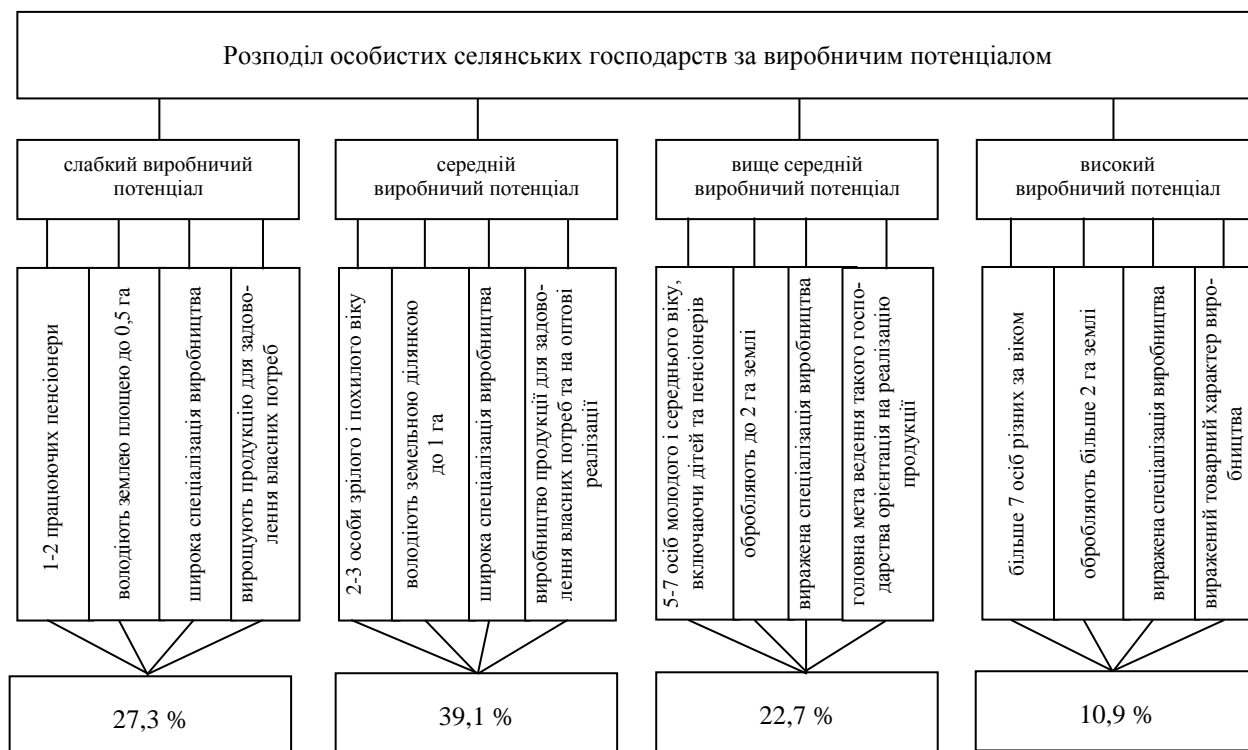
Третій тип господарств вимагає значних затрат праці, його ведуть родини, де є непрацюючі, пенсіонери і неповнолітні діти.

Тобто, можна стверджувати, що особисте селянське господарство – це форма господарювання селян (фізичних осіб), яка заснована на приватній

власності, ведеться силами членів сім'ї (родини) і передбачає виробництво та переробку сільськогосподарської продукції з метою не тільки особистого споживання, але й реалізації її надлишків.

Зважаючи на вищезазначені критерії, нами проведено вибіркове обстеження особистих господарств Коломийського району, за результатами якого можна поділити їх наступним чином (рис. 2):

– перша група – господарства з найбільш слабким потенціалом (27,3 %): у своєму складі мають одного-двох непрацюючих пенсіонерів; володіють до 0,5 га землі; характеризуються широкою спеціалізацією; виробництво продукції здійснюється з метою задоволення власних потреб у продуктах харчування;

Рис. 2. Розподіл особистих селянських господарств за виробничим потенціалом, % *

* Джерело: розробка авторів.

– друга група – господарства із середнім потенціалом (39,1 %): у своєму складі мають двох- трьох осіб зрілого і похилого віку переважно працюючих; володіють до 1,0 га землі; виробництво продукції широкою спеціалізацією;

ведення господарства здійснюється з метою повного самозабезпечення сім'ї продуктами харчування і часткової реалізації їх на ринку (інколи за місцем розташування господарства або вздовж транспортних магістралей);

– третя група – господарства з вище середнім потенціалом (22,7 %): у своєму складі мають осіб молодого і середнього віку, а також їх дітей чи батьків; обробляють до 2,0 га землі; глибше виражена спеціалізація виробництва; головною метою ведення таких господарств є їх орієнтація на реалізацію продукції для задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб всіх членів сім'ї та виховання дітей;

– четверта група – господарства з високим потенціалом, які отримали земельні паї (10,9 %): володіють ділянками (більше 2 га) для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Отже, розміри ОСГ залежать в основному від складу сім'ї. Із збільшенням чисельного складу сім'ї з'являється можливість розширення оброблюваної сім'єю земельної площі, збільшення кількості поголів'я худоби і птиці.

Протягом 2014–2019 рр. стан особистих селянських господарств дещо погіршився. Серед позитивного варто відмітити лише збільшення обсягу сільськогосподарської техніки у їх власності. Стосовно інших показників їх розвиток характеризується – зменшенням кількості господарств, які утримують худобу та птицю.

Зважаючи на світовий досвід, можна стверджувати, що через дрібні розміри селянські господарства не можуть бути перспективною розв'язкою аграрного сектору на майбутнє, проте в сучасних умовах вони забезпечують виробництво сільськогосподарської продукції.

У даний час типове особисте селянське господарство виробляє біля 40 видів рослинницької та 8 видів тваринницької продукції:

– овочеві культури (16) – капуста, помідори, огірки, перець, баклажани, часник, цибуля, кріп, петрушка, морква, буряки столові, картопля, кабачки, гарбузи;

– ягоди та фрукти (15) – полуниця, суниця, смородина, агрус, малина,

черешня, вишня, слива, яблуко, груша, персик, абрикос, шовковиця, калина, горіх;

– зернові (9) – жито, ячмінь, пшениця, кукурудза, просо, гречка, квасоля, горох, мак;

– кормові (3) – однорічні та багаторічні трави, кормові коренеплоди;

– тваринництво (8) – молоко, м'ясо великої рогатої худоби, м'ясо свиней, м'ясо птиці, яйця курячі, вовну, продукцію бджільництва і тощо.

У результаті наукового дослідження обґрунтовано кілька варіантів трансформації особистих селянських господарств.

Перший варіант передбачає незмінність існуючого стану особистого селянського господарства для двох категорій селян, за моделі домінуючого розвитку великого товарного сільськогосподарського виробництва. Особисте селянське господарство зберігається як засіб виживання у господарствах сільських жителів, у домогосподарствах без основного годувальника, зокрема, у господарствах одиноких жінок із дітьми та ін. Такі господарства потребують соціальної допомоги.

У такій якості ОСГ можуть виконувати свою соціальну роль протягом тривалого часу – до моменту вирівнювання оплати праці в промисловості і в сільському господарстві. Умовою розвитку цього сценарію є переважання великотоварного сільськогосподарського виробництва. Цей варіант передбачає пасивний сценарій розвитку ОСГ, оскільки в країні взято курс на розвиток великих сільськогосподарських комплексів.

У зв'язку з цим важливо визначити економічні критерії, за якими можемо розглядати вітчизняних власників ОСГ як фермерів. Уважаємо, що показник товарності господарств може стати одним з основних економічних критеріїв розмежування ОСГ і фермерських господарств. У даному випадку необхідно керуватися усталеною світовою практикою віднесення господарства до розряду фермерського, а саме: фермерські господарства – ті, які виробляють і реалізують продукцію на суму 1000 дол. США. На нашу думку, для трансформації ОСГ у фермерські господарства необхідною є наявність у його

власника підприємницьких здібностей (підприємницького таланту, почуття господаря, схильності до ризику тощо).

Другий варіант передбачає також збереження селянських господарств в організаційно-виробничому сенсі. Структура сімейно-трудова селянських господарств, які не використовують найману працю, вважається найбільш стійкою, соціально значущою та справедливою формою організації сільського господарства. Для залучення у товарне виробництво таких господарств пропонувалося кооперування, де об'єднуються ті операції аграрно-виробничого циклу, виконання яких у межах окремих господарств неефективно, зокрема: збут, постачання, переробка продукції, меліорація, насінництво і т. д. Спеціалізовані кооперативи, їх називали “вертикальними”, можуть багаторазово збільшити первинний потенціал соціальної бази сільського господарства, сімейно-трудова сільських домогосподарств.

Разом із тим модель, що враховує общинні традиції, села для прогресивного перетворення, і модель, що ґрунтується на екологічних і ресурсо- та енергозберігаючих технологіях індивідуального господарства, не вичерпала свого потенціалу в аспекті визнання жителями села її соціокультурної спадковості. Розглядається як доцільне залучення сімейно-трудова селянського господарства як соціальної бази і трудового потенціалу до розвитку сільської сфери, й особливо на компактних територіях, прояву сформованих традиційних общинно-сусідських зв'язків. Значне місце в ній займає сімейна економіка, основними рисами якої є бажання забезпечити собі хоч якусь зайнятість, а не максимізувати середній рівень прибутку; трудомісткі роботи на нерегульованих ринках із високим ступенем ризику; сімейна, а не наймана праця; взаємна підтримка і кредитування.

Подібний варіант розвитку ОСГ можливий лише за наявності неформальної кооперації як основи співіснування сільського співтовариства, які можуть частково трансформувати в кооперативи.

Третій альтернативний варіант передбачає розвиток фермерського господарства. У приміських тваринницьких господарствах уже нині переважає

товарне виробництво як в організаційно-виробничих межах сімейних господарств, так і на основі сезонного найму сторонніх працівників. Специфіка складного індивідуального виробництва і висококонкурентного збуту не вимагає кооперації однорідних господарств, що доводить структура організації масиву індивідуальних господарств приміської зони.

Можливо передбачити розвиток частини товарних особистих господарств у фермерські з найманими працівниками, потім подальше їх перетворення у великі приватновласницькі сільськогосподарські підприємства. Головним чином, це господарства, які порівняно віддалені від ринків збуту. Таким особистим господарствам необхідна підтримка ззовні у вигляді банківських кредитів, придбання техніки, передачі землі в довгострокову оренду або користування, якщо вони дбають про збереження родючості землі на перспективу [14, с. 162].

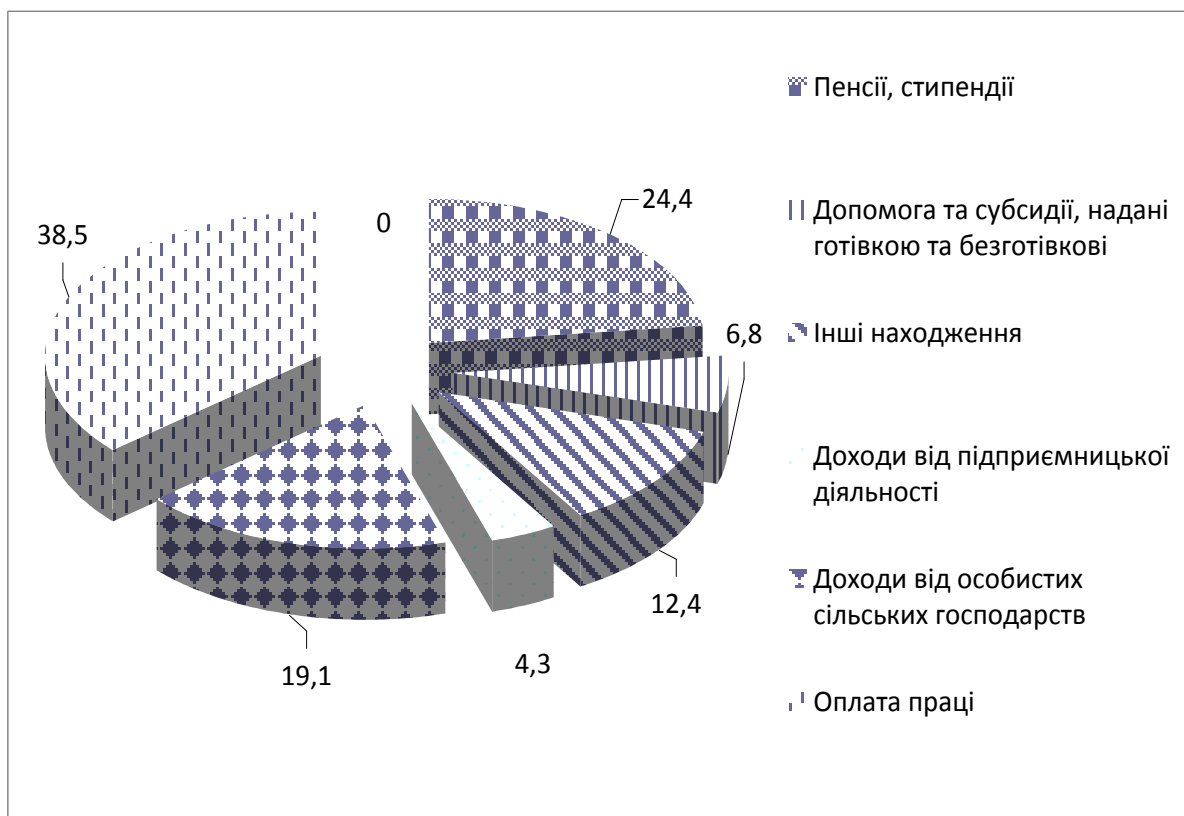
Результати опитування показали, що 70 % власників ОСГ вважають за потрібне створити підприємства дрібнотоварного виробництва і більшість з них (86 %) готова взяти участь у цьому процесі використовуючи матеріальні і нематеріальні активи. Діяльність у формі такого об'єднання дозволить, на думку половини власників ОСГ, вирішити проблеми реалізації продукції, третя частина вважає, що така форма господарювання сприятиме стабільному доходу, для невеликої частини власників ОСГ дуже важлива можливість технічної оснащеності сільськогосподарського виробництва.

На нашу думку, діяльність особистих селянських господарств свідчить про те, що на сьогодні важливим джерелом доходів власників ОСГ є грошові доходи, тобто заробітна плата, пенсії, стипендії та доходи, отримані від іншої діяльності і наданих послуг. Більша частина виробленої продукції (60 %) використовується на власне споживання і тільки 40 % – на продаж. Отже, враховуючи наведене вище, варто зазначити, що особисті селянські господарства виконують нині переважно споживчу функцію, вони не мають на меті виробництво товарної продукції, а реалізують лише її надлишки.

Зазначимо, що доходи від ведення особистого селянського господарс-

тва залежать від багатьох факторів: як соціальних – наявності працездатних членів господарства, кількості членів родини, віку власників, соціального стану, ступеня прояву господарської активності, так і економічних – напряду виробничої діяльності, розміру землекористування, урожайності, продуктивності худоби, наявності в господарстві власної техніки та необхідних засобів виробництва, можливості реалізації надлишків виробленої продукції тощо. Адже ці фактори можуть сприяти додатковому виробництву продукції або навпаки спричиняти додаткові витрати при веденні особистого селянського господарства.

Аналізуючи дані структури загальних грошових та негрошових доходів сільських домогосподарств Коломийського району, бачимо, що за рахунок оплати праці селяни отримали 38,5 % своїх доходів, пенсій та стипендій – 24,4 %, а надходження від підприємницької діяльності та самозайнятості особистих селянських господарств становили 4,3 %. Важливо зазначити, що велика частина надходжень у сільській місцевості приховується. Тобто йдеться про економічну частку діяльності, яка не відображається в статистиці та уникає оподаткування. Структура загальних (грошових та негрошових) доходів сільських домогосподарств у 2019 році наведена на рис. 3.

Рис. 3. Структура загальних (грошових та негрошових) доходів сільських домогосподарств у 2019 році, % *

* Джерело: озробка авторів.

Важливо зазначити, що велика частина надходжень у сільській місцевості приховується. Тобто йдеться про економічну частку діяльності, яка не відображається в статистиці та уникає оподаткування.

Вигідність ведення особистого господарства пояснюється привабливістю діяльності та зацікавленістю господаря через вільний вибір напрямів і способів своєї діяльності, відсутністю оподаткування та соціальних зобов'язань, отримання більшого доходу. Однак переміщення значної частини виробництва в особисті господарства – вимушена ситуація, що стихійно пом'якшує проблеми зайнятості та доходності праці. Необхідно зауважити, що підвищення зайнятості селян в ОСГ пов'язане і з певними проблемами, які сьогодні є досить вагомими.

По-перше, це неефективне використання трудового потенціалу через занадто високий рівень ручної праці. Робочий день у такому господарстві не-

регламентований. Власник ОСГ сам працює з великим навантаженням, вимагаючи того ж від членів родини, ігноруючи інколи навіть елементарні правила з техніки безпеки чи санітарно-гігієнічні вимоги. Природно, що така діяльність призводить до передчасного старіння селян та втрати працездатності.

По-друге, сезонність виробництва зумовлює проблему раціонального використання робочої сили – висока інтенсивність праці навесні та восени за відносною незайнятості взимку.

По-третє, нераціональне використання кваліфікованої робочої сили пов'язане з переходом від висококомеханізованого ведення сільськогосподарського виробництва до простіших його форм. Особа, яка втрачає роботу, стає дезорієнтованою в професійному плані, вимушено втрачаючи інтерес до професійних навиків та мотивацію щодо подальшої реалізації своїх здібностей. Як наслідок – деградація кваліфікованих кадрів в ОСГ. Проте основна проблема зайнятості в ОСГ полягає в тому, що цей вид зайнятості не забезпечує працівнику елементарних соціальних гарантій: робота в ОСГ не враховується до трудового стажу; селяни, зайняті там, не мають прав на пенсійне забезпечення, соціальне страхування та ін. (правовими нормами не передбачено видачі їм документа – трудової книжки, довідки, що засвідчує факт їх трудової діяльності). У коментарі до Закону України “Про особисте селянське господарство” зазначено лише, що члени ОСГ можуть на добровільній основі зареєструватися у відповідних фондах і сплачувати страхові внески на загальнодержавне соціальне страхування і збір до Пенсійного фонду для того, аби згодом (за необхідності) отримувати соціальні виплати за рахунок коштів соціального та пенсійного забезпечення.

Особливістю особистих селянських господарств є те, що такі галузі як рослинництво, тваринництво та переробка продукції переплітаються, тому чітко встановити витрати на певний вид продукції досить складно. Крім того, в господарствах не ведеться належний облік витрат і прибутку, що ускладнює дану роботу. Праця в особистих селянських господарствах багатofункціональна і переважно фізично важка, та вимагає від виконавця значних зу-

силь (наприклад, заготівля сіна, доїння корів). І якщо в сільськогосподарських підприємствах витрати праці на 1 ц молока складають в середньому 5,0 – 8,0 люд.-год. то в господарствах населення вони можуть складати до 10-14 люд.-год., а це відповідно позначається і на собівартості продукції.

Особисті селянські господарства не мають аналогів у закордонній практиці через масовість їх ведення. Саме вони забезпечили трудову зайнятість селян і стали буферним фактором при зменшенні потреби сільського господарства у трудових ресурсах і нерозвиненості інфраструктури на селі та працюють часто ефективніше, ніж сільськогосподарські підприємства.

Статистичні органи ще не налагодили прямого обліку якісних показників діяльності як домогосподарств в цілому, так і особистих селянських господарств зокрема. Проводиться лише вибіркове обстеження умов життя сільських домогосподарств, у тому числі доходів та витрат шляхом опитування членів сільських сімей. Інформація стосовно доходів родин, що мають ОСГ, не надається. А тому можна лише орієнтовно мати уявлення про стан їх діяльності.

Займаючи свою “нішу” в суспільному поділі праці, особисті селянські господарства виконують властиву для них функцію самозабезпечення і самозбереження селянських сімей. Але найголовнішим є те, що у період становлення ринкових відносин в Україні ОСГ дозволяють пом’якшити проблему зайнятості сільського населення та значно стабілізувати соціальну ситуацію на селі.

Висновки. Особисті селянські господарства є невіддільною складовою сільського домашнього господарства, їхні доходи й витрати безпосередньо зараховують до дохідної й витратної частин сімейного бюджету. Домашнє господарство виділяє власному особистому селянському господарству необхідні для його розвитку ресурси: сільськогосподарські угіддя (власні чи орендовані), сільськогосподарських тварин, працю та фінансові ресурси. У результаті діяльності особистих селянських господарств вони отримують сільськогосподарську продукцію для власного споживання, реалізації на ринку, а

також для відтворення виробництва (корми, насіння молодняк тварин тощо).

Здійснюючи сільськогосподарську діяльність, власникам особистих селянських господарств важко забезпечити достойний рівень життя. До того ж, праця в такому господарстві має виражений сезонний характер. У зв'язку з цим актуальності набула проблема диверсифікації діяльності особистих селянських господарств.

Аналіз практики функціонування особистих селянських господарств протягом останніх років дозволив виділити основні стримуючі чинники їхнього розвитку, як повноцінної складової вітчизняного аграрного сектору. До них можна віднести низьку частку обстежених господарств, які займаються сільськогосподарською діяльністю; відсутність даних про економічну ефективність сільськогосподарської діяльності, що в поєднанні з першим чинником по суті переводить особисті селянські господарства в розряд тіньової економіки; залишки синдрому “підсобності”, нав'язаного особистим селянським господарствам за часів колгоспно-радгоспного господарювання; практичне витіснення їх із системи державної підтримки сільського господарства; ігнорування потреб особистих селянських господарств у процесі формування ринкової інфраструктури аграрного сектору; непорядкованість трудового статусу осіб, зайнятих в особистих селянських господарствах, виведення їх за межі системи державного соціального страхування.

Список бібліографічних посилань

1. *Баланюк І. Ф., Козак І. І., Шеленко Д. І.* Формування внутрішнього економічного механізму розвитку організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 59–67.

2. *Спаський Г. В.* Розвиток сімейних фермерських господарств регіону. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 49–59.

3. *Малік М. Й., Заяць В. М.* Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств. *Економіка АПК*. 2013. № 5. С. 87–95.

4. *Свиноус І. В.* Методологічні аспекти трактування поняття “Особисте

селянське господарство”. *Агроінком*. 2008. № 5–6. С. 53–56.

5. *Збарський В. К., Канівський М. П.* Тенденції розвитку особистих селянських господарств. *Агроінком*. 2008. № 5–6. С. 56–61.

6. *Власюк В. М., Роєнко О. А.* Розвиток земельно-орендних відносин у фермерських господарствах Черкаської області. *Економіка АПК*. 2001. № 8. С. 27–30.

7. *Томич І. Ф.* Завершення земельної реформи в умовах розвитку фермерських господарств та приватних власників. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 92–93.

8. *Kozak I., Balaniuk I., Szelenko D., Balaniuk S., Kozak H.* Traditional vil-
lage system – case study from the Kremna Commune (Poland). 2019, Vol. 38,
No. 1. P. 87–100.

9. *Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А.* Інституційна формалізація розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 72–86.

10. *Прокопа І. В., Беркута Т. В., Бетлій М. Г.* Диференціація господарств населення за характером виробництва наслідки ринкової трансформації. *Економіка і прогнозування*. 2010. № 3. С. 74–89.

11. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. № 742–IV. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=742-15>.

12. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/show/324/19-%D0%B2%D1%80>

13. *Noichl M.* Report on the state of play of farmland concentration in the EU: how to facilitate the access to land for farmers (2016/2141(INI)). *Committee on Agriculture and Rural Development. European Parliament*. 2017. P. 18 [In English].

14. *Balaniuk I., Kozak I., Shelenko D., Balaniuk S., Kozak-Balaniuk I.* Forecasting of gross agricultural output of agrarian enterprises of Ukraine: case study with STELLA software. *Economic Studies (Ikonomicheski Izsledvania)*, 2019.

References

1. Balaniuk, I.F., Kozak, I.I., & Shelenko, D.I. (2019). Formuvannia vnutrishnoho ekonomichnoho mekhanizmu rozvytku orhanizatsiino-pravovykh form silskohospodarskykh pidpriemstv [Formation of internal economic mechanism for development of organizational and legal forms of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 59-67 [In Ukrainian].
2. Spasky, H.V. (2019). Rozvytok simeinykh fermerskykh hospodarstv reghionu [Development of family farms in the region]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 49-59 [In Ukrainian].
3. Malik, M.Y., Zaiats, V.M. (2013). Teoretychni zasady ta napriamy transformatsii osobystykh selianskykh hospodarstv [Theoretical principles and directions of transformation of personal peasant farms]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 87–95 [In Ukrainian].
4. Svnynous, I.V. (2008). Metodolohichni aspekty traktuvannia poniattia “Osobyste selianske hospodarstvo” [Methodological aspects of interpretation of the concept of “Personal peasant economy”]. *Ahroinkom*, 5-6, pp. 53–56 [In Ukrainian].
5. Zbarskyi, V.K., Kanivskyi, M.P. (2008). Tendentsii rozvytku osobystykh selianskykh hospodarstv [Trends in the development of personal farms.]. *Ahroinkom*, 5-6, pp. 56-61 [In Ukrainian].
6. Vlasiuk, V.M., Roienko, O.A. (2001). Rozvytok zemelno-orendnykh vidnosyn u fermerskykh hospodarstvakh Cherkaskoi oblasti [Development of land-lease relations in the farms of Cherkasy region]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 27-30 [In Ukrainian].
7. Tomych, I.F. (2009). Zavershennia zemelnoi reformy v umovakh rozvytku fermerskykh hospodarstv ta pryvatnykh vlasnykiv [Completion of land reform in the conditions of development of farms and private owners]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 92-93 [In Ukrainian].

8. Kozak, I., Balaniuk, I., Szelenko, D., Balaniuk, S., & Kozak, H. (2019). Traditional village system – case study from the Krempna Commune (Poland). *Ekolygia (Bratislava)*, Vol. 38, No. 1, pp. 87-100 [In English].

9. Malik, M.Y., Shpykuliak, O.H., & Mamchur, V.A. (2018). Instytutsiina formalizatsiia rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv v Ukraini [Institutional formalization of development of family farms in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 72–86 [In Ukrainian].

10. Prokopa, I.V., Berkuta, T.V., Betlii, M.H. (2010). Dyferentsiatsiia hospo-darstv naselennia za kharakterom vyrobnytstva naslidky rynkovoï transformatsii [Differentiation of households by the nature of production consequences of market transformation]. *Ekonomika i prohnozuvannia*, 3, pp. 74-89 [In Ukrainian].

11. Pro osobyste selianske hospodarstvo : Zakon Ukrainy vid 15.05.2003 № 742-IV (zi zminyamy) [On personal peasant economy: Law of Ukraine from 15.05.2003 No. 742-IV (with changes)]. Zakon.Rada. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742-15> [In Ukrainian].

12. Pro turyzm: Zakon Ukrainy Zakon Ukrainy vid 15.09.1995 [About tourism: Law of Ukraine from 15.09.1995] Zakon.Rada. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/ogi-bin/laws/show/324/19-%D0%B2%D1%80> [In Ukrainian].

13. Noichl, M. (2017). *Report on the state of play of farmland concentration in the EU: how to facilitate the access to land for farmers (2016/2141(INI))*. Committee on Agriculture and Rural Development. European Parliament [In English].

14. Balaniuk, I., Kozak, I., Shelenko, D., Balaniuk, S., & Kozak-Balaniuk, I. (2019). Forecasting of gross agricultural output of agrarian enterprises of Ukraine: case study with STELLA software. *Economic Studies (Ikonomicheski Izsledvania)*, 28 (5), pp. 148–163 [In English].

Nemish D. V., Savka M. V., Balaniuk I. F., Shelenko D. I., Ivaniv S. I. The status of personal farms and the peculiarities of their transformation into family farms
The purpose of the article is to open and analyze the situation of personal peasant farms in the current economic conditions. To substantiate the most important directions of full inclu-

sion of personal peasant farms that are producers of marketable agricultural products in the system of market functioning of the agrarian sector.

Research methods. The methodological basis of the study is the systematic method of knowledge of the processes of development of personal peasant farms to study the peculiarities of their transformation and integration into family farms. The proposed sequence of methodical techniques involves the active use of abstract-logical method in determining the nature of the status of personal peasant farms, graphic – to obtain a synthesized idea of the object of study, identify its components, establish causal relationships; a sample survey of personal farms in the Kolomyia district and summarizing – to formulate conclusions about the object of study.

Research results. The social and economic prerequisites for the formation of personal farms as subjects of entrepreneurial activity are considered. The main restraining factors of their development as a complete component of agrarian agriculture are identified.

The example of differentiation of personal peasant farms by the level of up-course from sale of agricultural products is shown. The basic directions, institutional prerequisites and possibilities of transformation of personal peasant farms into pi-entrepreneurial structures are given.

Problems of employment and incomes of rural population in personal peasant farms of Ivano-Frankivsk region are investigated. The structure of production of basic products in households and the structure of monetary and non-monetary incomes of rural households are analyzed.

Elements of scientific novelty. The justification of dependence of incomes on the maintenance of the personal peasant economy on the following factors has become further developed: as social - presence of able-bodied members of the economy, number of family members, age of owners, social status, degree of manifestation of economic activity, and economic - direction of production activity, size of land use, yield, cattle productivity, availability of the own equipment and necessary means of production in the farm, possibility of realization of surplus of the produced products, etc.

Practical significance. Proposals on directions of transformation of personal peasant farms into structures of entrepreneurial type are developed. It is stated that personal peasant farms of commodity orientation are most likely to be transformed into entrepreneurial structures. Figs.: 3. Refs.: 14.

Keywords: Personal, krestyanskye economy, Personal peasant commodity economy skye direction, Transformation Own krestyanskyh farms, Family farming, household income, agricultural products.

Nemish Dmytro Vasyliovych – Ph.D. in Economics, Senior Researcher, Head. Department, Economics. Precarpathian State Agricultural Experimental Station of the Agricultural Institute in Carpatian Region of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Ivano-Frankivsk, st. Bandera, 21-A.

E-mail: dmytro.nemish@gmail.com

Savka Mariia Volodymyrivna – First Deputy Chairman of the Ivano-Frankivsk Regional State Administration (21, Shevchenka st., Ivano-Frankivsk)

e-mail: savka_maria@i.ua

Balaniuk Ivan Fedorovych – Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Accounting and Auditing, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (57, Shevchenka st., Ivano-Frankivsk).

E-mail: ifbalaniuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8320-6383>

Shelenko Diana Ivanivna – PhD (Economics), Associate Professor of department of accounting and auditing, “Vasyl Stefanyk Precarpathian National University” (57, str. Shevchenko, Ivano-Frankivsk)

E-mail: dianashelenko@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9214-7258>

Ivaniv Sofiia Ivanivna – postgraduate student of the department of accounting and auditing, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (57, Shevchenka st., Ivano-Frankivsk)
E-mail: sofiia682@ukr.net

Немиш Д. В., Савка М. В., Баланюк И. Ф., Шеленко Д. И., Иванив С. И. Статус личных крестьянских хозяйств и особенности их трансформации в семейные фермерские хозяйства

Цель статьи – раскрыть и проанализировать положение личных крестьянских хозяйств в современных условиях хозяйствования. Обосновать важнейшие направления полноценного включения личных крестьянских хозяйств, которые являются производителями товарной сельскохозяйственной продукции, к системе рыночного функционирования аграрного сектора.

Методика исследования. По методологическую основу исследования взяты системный метод познания процессов развития личных крестьянских хозяйств обработки особенности их трансформации и интеграции в семейные фермерские хозяйства. Предложенных-последовательность методических приемов предполагает активное применение абстрактно-логического метода при определении сущности статуса личных крестьянских хозяйств, графический - для получения синтезированного представления относительно объекта исследования, выявления его составляющих, установление причинно-следственных связей; выборочного обследования личных хозяйств Коломыйского района и обобщения - для формулирования вывода относительно объекта исследования.

Результаты исследования. Рассмотрены социально-экономические предпосылки становления личных крестьянских хозяйств как субъектов предпринимательской деятельности. Выделены основные сдерживающие факторы их развития как полноценной составляющей аграрного сектора. Показан пример дифференциации личных крестьянских хозяйств по уровню дохода от продажи сельскохозяйственной продукции. Приведены основные направления, институциональные предпосылки и возможности трансформации личных крестьянских хозяйств в предпринимательские структуры. Исследованы проблемы занятости и доходов сельского населения в личных крестьянских хозяйствах Ивано-Франковской области. Проанализирована структура производства основных видов продукции в хозяйствах населения и структуру денежных и неденежных доходов сельских домохозяйств.

Элементы научной новизны. Углублено обоснование зависимости доходов от ведения личного крестьянского хозяйства от следующих факторов: как социальных - наруженности трудоспособных членов хозяйства, количества членов семьи, возраста владельцев, социального состояния, степени проявления хозяйственной активности, так и экономических – напрямую производственной деятельности, размера землепользования, урожайности, продуктивности скота, наличии в хозяйстве собственной техники и необходимых средств производства, возможности реализации излишков продукции и тому подобное.

Практическая значимость. Разработаны предложения по направлениям трансформации личных крестьянских хозяйств в структуре предпринимательского типа. Показано, что наибольшие шансы трансформироваться в предпринимательские структуры имеют личные крестьянские хозяйства товарного направления. Илл.: 3. Библиогр.: 14.

Ключевые слова: личные крестьянские хозяйства, личные крестьянские хозяйства товарного направления, трансформация личных крестьянских, семейные фермерские хозяйства, доходы домохозяйств, сельскохозяйственная продукция.

Немиш Дмитрий Васильевич – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник зав. отделом экономики, Прикарпатская государственная сельскохозяйственная станция Института сельского хозяйства Карпатского региона (г. Ивано-Франковск,

ул. Бандеры, 21 А)

E-mail: dmytro.nemish@gmail.com

Савка Мария Владимировна – первый заместитель председателя Ивано-Франковской ОГА (г. Ивано-Франковск, ул. Гушевского, 21).

E-mail: savka_maria@i.ua

Баланюк Иван Фёдорович – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой учёта и аудита, Государственное высшее учебное заведение «Прикарпатский национальный университет имени Василя Стефаника» (г. Ивано-Франковск, ул. Шевченко, 57)

E-mail: ifbalaniuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8320-6383>

Шеленко Диана Ивановна – кандидат экономических наук, доцент кафедры учёта и аудита, Государственное высшее учебное заведение «Прикарпатский национальный университет имени Василя Стефаника» (г. Ивано-Франковск, ул. Шевченко, 57)

E-mail: diantsya@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9214-7258>

Иванів Софія Іванівна – аспірант кафедри учёта и аудита, Государственное высшее учебное заведение «Прикарпатский национальный университет имени Василя Стефаника» (г. Ивано-Франковск, ул. Шевченко, 57).

E-mail: sofia682@ukr.net

Стаття надійшла до редакції .0 .2020 р.

Фахове рецензування: .0.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Неміш Д. В., Савка М. В., Баланюк І. Ф., Шеленко Д. І., Іванів С. І. Статус особистих селянських господарств та особливості їх трансформації в сімейні фермерські господарства. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. <https://doi.org/.....>

Неміш Д. В., Савка М. В., Баланюк І. Ф., Шеленко Д. І., Іванів С. І. Статус особистих селянських господарств та особливості їх трансформації в сімейні фермерські господарства *Ekonomika APK*. 2020. № 2. [In Ukrainian] <https://doi.org/.....>